

Митні та карантинні відомості про прибуття до Російської імперії суден, сухопутного транспорту, іноземних та російських підданих як джерело з історії зовнішньої торгівлі на півдні України наприкінці XVIII ст.

Наприкінці XVIII ст. облік переїжджих та перевезення товарів через кордон Російської імперії був серед обов'язкових функцій митних та карантинних установ і передбачав щотижневу звітність у вигляді відомостей¹. Реєстрація переїжджих, як правило, передбачала фіксацію дня прибуття та порядкового номеру прибулого на кордон, прізвища, підданства, мети приїзду, наявності та кількості товарів і т.д. Дані таких відомостей використовувалися не тільки для складання загальнодержавної статистики зовнішньої торгівлі та руху через кордон, але й для боротьби з контрабандним промислом та для регламентування тієї ж зовнішньої торгівлі.

Виявлений у фонді "Херсонської (Новоросійської) губернської креслярні м. Херсону" (ф. 14 Державного архіву Херсонської області) комплекс відомостей митних та карантинних установ Новоросійської губернії датується другою половиною 1799 року і представлений звітною документацією Дубоссарського, Овідіопольського та Очаківського карантинів, а також Одеської, Очаківської та Таганрозької митниць (формування даного комплексу відомостей могло бути пов'язане з посиленням боротьби з контрабандою наприкінці XVIII ст. та формуванням мережі шляхів для контролю за перевезенням товарів від кордону до внутрішніх губерній Російської імперії)². Практично всі справи були розпочаті у першій половині серпня, а чотири з шести справ були закриті наприкінці листопада 1799 року (справи Очаківського та Овідіопольського карантинів були закриті в жовтні)³. Звітна документація кожної установи сформована в окрему справу, кількість відомостей в справах є різною і коливається від 1 до 19, тобто практично всі справи мають певні прогалини. Відомості мають дещо різний формуляр, що пов'язано зі специфікою діяльності кожної з установ, і, таким чином, маємо доволі різні інформаційні можливості відомостей різних установ. Але, не дивлячись на неповне представництво документації установ митної та карантинної служби Новоросійської гу-

бернії, даний комплекс можна розглядати як цінне джерело з історії зовнішньої торгівлі півдня України кінця XVIII ст.

Найбільшою складовою даного комплексу є 19 відомостей Дубоссарського сухопутного карантину, які висвітлюють ситуацію з рухом через кордон Російської імперії з 8 липня по 26 листопада 1799 року. Рапорти зі звітами про стан кордону складалися щотижнево і відправлялися на ім'я генерал-прокурора. До кожного рапорту подавалася відомість з інформацією про переїжджих за тиждень. У середньому за тиждень карантин проводив 12–13 реєстрацій переїжджих. У відомостях фіксували прізвище та ім'я особи або осіб, що перетинають кордон, інколи зазначалася кількість осіб (наприклад, "бігли російські піддані та дезертири 11 душ")⁴. В окремих випадках не зазначалося ані прізвище, ані кількість переїжджих ("фурщики дубоссарського купця" або "ногайці")⁵. Відомості Дубоссарського карантину дозволяють виділити близько 30 різних груп переїжджих, що перетинали кордон Російської імперії: серед найбільш представлених груп слід назвати "мешканців Дубоссар", "дубоссарських купців", "григоріопольських мешканців" та "турецьких підданих" – вони згадуються найчастіше. Дещо рідше згадуються "бігли російські піддані", які у більшості випадків перетинали кордон групами в середньому по 13–14 осіб⁶. Що стосується купецтва, то карантинну обсервацію в Дубоссарах проходили торговці Єлисаветграду, Москви, Могильова, Києву, Одеси та Тирасполя, а також купецькі прикажчики та фурщики з робітниками. Переважна більшість переїжджих прямувала до Дубоссарського карантину з найближчих населених пунктів: Старі Дубоссари, Резини, Кишинів, Каушани, Кріулени, Бендери і т.д.⁷. Також в карантині реєструвалися переїжджі із Константинополю, Галацу, Ясс і т.д.⁸. Відомості обов'язково містили інформацію про пункт призначення, до якого збиралися переїжджі, – серед найближчих населених пунктів у якості пунктів призначення згадувалися власне Дубоссари, Григоріополь, Тирасполь, а серед більш віддалених – Київ, Москва, Ніжин, Брацлав, Астрахань, Крим, Єлисаветград, Санкт-Петербург, Херсон, Одеса, Могильов, Харків і т.д. Найчастіше переїжджі прямували до Дубоссарів, Григоріополя, Ніжина та Москви. Щодо мети приїзду до Російської імперії, то варіантів було доволі багато, серед яких і "торгові справи" – у такому випадку, як правило, переїжджі називалися або купцями, або купецькими фурщиками⁹. У представленому комплексі відомостей Дубоссарсько-

го карантину нараховуємо близько 300 реєстрацій переїжджих (підрхувати кількість осіб точно неможливо, оскільки в окремих випадках кількість переїжджих не зазначається), з яких близько половини складає реєстрація осіб, прибулих у торгових справах (умовність визначення кількості прибулих у торгових справах також пов'язана з неточністю реєстраційних записів). Щодо загального руху через кордон, то необхідно звернути увагу на відомості другої половини жовтня та початку листопада 1799 року – вони демонструють найбільшу кількість не просто переїжджих в межах другого півріччя 1799 року, але й найбільший відсоток переїжджих саме у торгових справах (66–81%). Крім того, перший тиждень листопада мав ще одну особливість – за цей час було зареєстровано прибуття до карантину найбільшої кількості саме купецтва, а не фурщиків та прикажчиків – 11 осіб, наступного тижня прибуло ще 5 купців, і в цілому за два тижні це складає 62% всіх прибулих до Дубоссарського карантину купців за другу половину 1799 року. Вочевидь, маємо "сезонне" повернення купецтва з-за кордону по закінченні торгових справ. Серед купецтва більше третини складають дубоссарські купці, а також є кілька представників елісаветградського, одеського, тираспольського, ніжинського, київського купецтва (більшість зазначала пунктом відправлення Одобешти, а також маємо вказівки на Кишинів, Бухарест, Ясси та Кріуляни). Третина всіх реєстрацій в Дубоссарському карантині припадає на фурщиків та прикажчиків, близько 10% – на купецтво, близько 12% – на турецьких підданих, статус яких у відомостях не зазначений, але зафіксована мета їх приїзду – "у торгових справах". Практично всі турецькі піддані, які їхали в торгових справах, прибули до Дубоссарського карантину з Ясс та Бухаресту, і дві третини прибулих зазначили як кінцевий пункт подорожі Москву, а решта – Ніжин, Херсон, Санкт-Петербург, Харків, Тульчин та Казань¹⁰.

У справі Овідіопольського портового карантину представлені чотири відомості. Відомості фіксують проходження карантинної обсервації, у тому числі дату прибуття до карантину, прізвище та походження особи, пред'явлені документи, пункт призначення та мету перебування на території Російської імперії. Відомості зазначили прибуття до карантину переїжджих 23 липня, 2 та 27 серпня, 8 жовтня, але у комерційних справах людей їхало небагато: 2 серпня до Овідіополя прибув уродженець Генуї Ніколай Юстініан, який прямував до Одеси для розрахунків з його комісіонером¹¹, та

27 серпня прибули турки Кігасан Байрактар та Хаджі Усеїн-ага з Акерману, які планували їхати до Балти та Дубоссарів для закупівлі меду, коров'ячого масла та овець¹².

Справа Очаківського портового карантину містить тільки одну відомість про вступ до карантину суден та пасажирів – до відомості записана дата прибуття до карантину, підданство та прізвища осіб, пред'явлені переїжджими документи, пункт призначення та мета приїзду. Відомість датується 13 жовтня 1799 року і наводить дані про прибулих до карантину упродовж 6–13 жовтня 1799 року. Для обсервації до Очаківського портового карантину прибули чотири російські військові судна з 51 пасажиром "різного звання", серед яких у комерційних справах було четверо: російський підданий Іван Трандафілов – прибув з Константинополя 7 жовтня і мав їхати до Галацу, але передумав і в комерційних справах збирався відправитися до Миколаєва та Херсону; двоє турецьких підданих (прізвища записані нерозбірливо) – прибули 12 жовтня із Константинополя і прямували до Миколаєва для закупівлі різних товарів; "російської служби поручик" Антон Новосельский – прибув 12 жовтня із Константинополя – він був відправлений на торговому судні, що належало "польському надвірному раднику єврею Гамшеву" з Херсону, до Константинополя для комерції, але через фінансові суперечки разом із судном був фактично висланий до власника торгового судна¹³.

Документація Одеської портової митниці обмежується періодом з 25 червня по 24 листопада 1799 року; це 17 щотижневих рапортів директора портової митниці генерал-прокурору про відсутність переїжджих іноземців і тільки 5 рапортів, які супроводжуються відомостями про прибулих з-за кордону. Відомості містять інформацію про дату прибуття, підданство та прізвища осіб, звідки переїжджі прибули та мету їх приїзду. Прибуття переїжджих у комерційних справах Одеська портова митниця зафіксувала 25 липня: з Константинополя "по купецькій комерції" прибули венеційський підданий Іван Деллапорт та четверо турецьких підданих – Панаїот Попандопуло, Дімітрій Іван, Леонді Бао (прізвище четвертого записано нерозбірливо)¹⁴. 8 жовтня 1799 року до Одеської портової митниці прибуло 15 осіб, серед яких був мешканець острова Корфу Спиридон Фото, комісіонер англійського купця Тартана Луї Маремала¹⁵. 5 листопада 1799 року з Константинополя прибули 12 осіб, серед яких у комерційних справах – цесарські піддані Антоній

Мартинов зі своїм служителем Іваном Богдановим та Йозепе Єрцегович¹⁶. 14 листопада 1799 року із Константинополя в комерційних справах прибули венеційський підданий з острова Санта Мавра Іван Георгій зі служителем Цефалонітом Яніколаєвим та турецький підданий Стоматі Калафат¹⁷. Остання у справі відомість фіксує прибуття 20 листопада 1799 року до Одеської портової митниці із Константинополя 10 осіб, серед яких у комерційних справах – венеційські піддані Костянтин Міло, Теодор Каранжі, Георгій Чікні та Іоргій Павлакї, турецький підданий Сотірі Яні¹⁸.

У такому ж самому порядку й митниця Очакова щотижнево звітувала генерал-прокурору про переїжджих – у цій справі маємо рапорти та відомості з 10 липня по 27 листопада 1799 року: 16 рапортів про відсутність пасажирів та 5 рапортів з відомостями про пасажирів на прибулих суднах. У відомість записували дату приїзду, прізвище та підданство особи, пред'явлені документи, мету прибуття до Російської імперії та термін перебування. На прибулих 11 вересня та 9 жовтня суднах пасажирів у комерційних справах не було¹⁹, а у відомості, яка додавалася до рапорту від 16 жовтня 1799 року, було зазначено прибуття чотирьох казенних суден, серед пасажирів яких були вказані венеційський підданий (у відомостях Очаківського карантину записаний як російський підданий) Іван Трандафілов із Константинополя, який прямував у комерційних справах до Миколаєва, турецькі піддані Іван Кайца та Стататій Георгій, які також збиралися до Миколаєва для закупівлі російських товарів, згадуваний раніше "російської служби поручик" Антон Новосельський (без документів) – збирався в Херсон до власника торгового судна²⁰. Рапорти Очаківської портової митниці від 30 жовтня та від 3 листопада 1799 року повідомляли про прибуття 23 жовтня одного судна з пасажирами, але у першому рапорті вказувався тільки факт наявності пасажирів, відомості про яких не були передані карантинном до митниці, а до другого додавалася відомість про 7 пасажирів з прислугою²¹.

У даному комплексі відомостей митних та карантинних установ представлені відомості Таганрозької портової митниці з 11 липня по 28 листопада 1799 року: у справі маємо 20 рапортів, до 12 з яких додавалися відомості про прибулих з-за кордону осіб. Відомості фіксують дату прибуття судна та дані про нього, дані про шкіпера та команду, мету прибуття до порту, прізвища, підданство, документи та мету приїзду пасажирів, а також про наявність ван-

тажу або баласту на борту судна.

Перша відомість фіксує прибуття суден 12, 14 та 16 липня 1799 року – прибули п'ять турецьких суден та одне судно під російським прапором: чотири судна привезли іноземні товари, одне судно зайшло з баластом, на одному судні були вказані тільки пасажирів, але всі прибулі судна мали завантажити російські товари для вивезення за кордон. Серед прибулих того тижня пасажирів у комерційних справах були зазначені тільки турецький підданий Дімітрій Докоро та цесарський підданий Іван Платі з прикажчиком²².

У відомості за 18–25 липня 1799 року тільки 18 липня зазначено прибуття двох турецьких суден з іноземними товарами. Серед пасажирів у комерційних справах прибули турецький підданий Ставр Хрісостомо, турецькі піддані Паніоті Параскева, Параскева Харалампі, Тодор Констанд, Манойла Яні, Рафаїл Яні, Нікола Василь (всі прибули для закупівлі російських товарів)²³.

У відомості за наступний тиждень записано прибуття торгових суден 25, 27 та 29 липня 1799 року: п'ять турецьких та одне російське судно з іноземними товарами. Серед пасажирів були російські піддані Панаїот Дімітрі та Христо Метакса (прибули для закупівлі російських товарів), таганрозькі купці Панаїот Кацаро, Діаманді Куропулосо та Павло Чаравін (повернулися з іноземними товарами), турецький підданий Нікола Вулазма (прибув до таганрозького купця Павла Врета), турецький підданий Нікола Павло (для закупівлі товарів), турецький підданий Михайлакі Александрі (для розрахунків з таганрозькими купцями), Георгій Джовані зі служителем та Джовані Георгій (прибув з іноземними товарами), турецький підданий Тодорі Нікола (для розрахунків з таганрозькими купцями)²⁴.

На першому тижні серпня прибуття суден реєструвалося 2 та 5 числа: всього прибуло два турецьких судна, одне російське судно та два судна під російським прапором. Серед пасажирів того тижня у комерційних справах прибув тільки таганрозький купець Георгій Палеолог (повернувся із закупленими іноземними товарами)²⁵.

З 8 по 15 серпня 1799 року до відомості було записано прибуття 14 суден – 8, 9, 11 та 12 серпня у Таганрозькому порту зареєстрували прибуття семи російських суден і двох під російським прапором, двох турецьких суден і одного під турецьким прапором, двох цесарських суден (половина всіх зареєстрованих суден при-

була 12 серпня). Серед пасажирів були зазначені таганрозькі купці Ніколай Валсамакі та Іван Плеваракі (прибув з іноземними товарами), російський підданий Михайло Галані (прибув з іноземними товарами), таганрозький купець Василій Сорото, (прибув з іноземними товарами), венеційський підданий Паніоті Андроніко (прибув з іноземними товарами), таганрозький купець Стоматі Бастані, венеційський відданий Гаспаро Ціріго (прибув для закупівлі російських товарів), таганрозький купець Паніот Папандопуло, власник одного з російських суден та його син – Федір та Пилип Лаїни (привезли товари Санкт-Петербурзького купця Кіпура), поручик Вангелі Кампа та симферопольський мешканець Апостолі Бу-со (для закупівлі товарів)²⁶.

У відомості за 22–29 серпня 1799 року зареєстровано прибуття до Таганрозького порту двох турецьких та двох російських суден (22, 23 та 26 серпня) – три судна привезли іноземні товари, одне зайшло у порт для ремонту, але всі мали завантажити російські товари для вивозу за кордон. Комерційну мету поїздки зазначили російські піддані енікольські мешканці Саранда Афанасьєв, Діонісій Плакіда, Христофор Іванов, Спіро Арванітаки, Георгій Юргандопуло, Костянтин Юргандопуло (для закупівлі товарів), турецький підданий з міста Салоніки Крито Кастрама (у справах до таганрозького купця Єгора Палеолога), російський підданий одеський купець Андрій Вандро (прибув із закупленими іноземними товарами), російські піддані дворяни Акмечетського повіту Федір Васильєв та Рига Христул (для закупівлі російських товарів для продажу у Константинополі), таганрозький купець Марі Дегізі, турецькі піддані Агмет Мегмет, Алі Мегмет, Мегмет Мустафа та Ісмаїл Мегемет (для закупівлі російських товарів)²⁷.

З 5 по 12 вересня 1799 року прибуття суден було зареєстровано тільки 7 вересня – російське судно прибуло до Таганрогу з іноземними товарами і мало завантажити російські. Серед пасажирів були записані турецький підданий Ставри Джовані та царський підданий Василій Ілякі (прибув з іноземними товарами і для закупівлі російських), венеційський підданий Аргірі Михайлопуло (для закупівлі російських товарів), російські піддані нахічеванські греки Ованес Ахашов, Саркіс Вартанов та Багдасар Аветов (прибув з іноземними товарами)²⁸.

Наступного тижня (12–19 вересня 1799 року) було зареєстровано прибуття вже трьох російських та одного турецького судна

(на одному російському судні наявність товарів не була зазначена) – 10 та 16 вересня. У списку пасажирів зафіксовані венеційські піддані Андрій Разіно, Панаїн Разіно, Антоні Самірзопуло, Спіро Петалі (прибули для закупівлі російських товарів), турецькі піддані Стаматі Георгій та Нікола Панделі (прибули до таганрозького купця Яні Фіста для отримання боргу), турецький підданий Хаджі Ісмаїл (прибув для закупівлі російських товарів), венеційський підданий Олексій Метакса (супроводжував іноземні товари)²⁹.

Наступні відомості другої половини вересня та жовтня 1799 року демонструють поступове зменшення кількості суден, що прибували до Таганрозького порту. З 19 по 26 вересня 1799 року було зареєстроване одне російське судно з іноземними товарами, яке мало завантажитися російськими товарами (серед пасажирів були турецькі піддані Баласі Ганохаріті, який прибув для завантаження та супроводження російських товарів, та Костанді Нікола – прибув при іноземних товарах для передачі їх власнику)³⁰. За тиждень з 3 по 10 жовтня 1799 року прибуття суден в Таганрозі реєстрували 3 та 4 числа: одне венеційське та одне російське судно, на борту яких прибули у комерційних справах таганрозький купець Афанасій Кіпріоті, відставний козак Війська Донського Іван Хрюнін та астраханський татарин Аджі Мегмет³¹. За наступний тиждень було зареєстровано прибуття російського судна 11 жовтня 1799 року – по купецькій комерції на цьому судні прибув таганрозький купець Герасим Кендету Ларі зі служителем³². Остання у справі відомість за 17–24 жовтня 1799 року фіксує прибуття 22 жовтня судна під російським прапором з іноземними товарами і не містить інформації про пасажирів³³.

За даними виявлених відомостей Таганрозької портової митниці половина прибулих суден були російськими або прийшли під російським прапором, трохи менше – турецькі або під турецьким прапором, і лише декілька – венеційські та цесарські. Абсолютна більшість суден прийшли до порту з іноземними товарами (лише одне судно зайшло для ремонту і одне з баластом) і всі без винятку мали завантажитися російськими товарами для вивезення за кордон. Серед прибулого купецтва практично половину складало російське (49%), майже третину – турецьке (35%), а венеційське та цесарське – відповідно 13 та 3%. Щодо мети приїзду купців, то 44% прибули для закупівлі товарів російського виробництва, 21% привезли товари для продажу, 16% – супроводжували товари до Тага-

нрогу, 8% – повернулися для постійного проживання, 7% – для завершення розрахунків і лише 4% – привезли товари іноземні і мали закупити товари російського виробництва.

Виявлені у фонді "Херсонської (Новоросійської) губернської креслярні м. Херсону" відомості демонструють досить різні дані щодо напрямків торгівлі та складу торгуючих для різних портів: так, якщо серед прибулого до Таганрозького порту купецтва майже половину складало російське, а турецьке – третину, то в портах Чорного моря спостерігається картина практично протилежна – більше половини прибулих торгуючих були турецькими підданими (приблизно таке ж співвідношення демонструють і відомості Дубоссарського сухопутного карантину), чверть торгуючих – венеційські піддані і ще чверть – інші піддані, у тому числі й російські. З іншого боку, чисельні тижневі рапорти митниць та карантинів про відсутність пасажирів та торгових суден у чорноморських портах, а також різкі коливання кількості реєстрацій переїжджих на сухопутному кордоні в Дубоссарах (від 3 до 36 на тиждень) свідчать про неможливість руху переїжджих через кордон, у тому числі у "торгових справах". Дані виявлених відомостей карантинів та митниць щодо руху переїжджих, реєстрації суден в портах Чорного та Азовського морів, провезення товарів через кордон Російської імперії на відріжку від Дубоссарів до Таганрогу дозволяють деталізувати масштаби та особливості кожного з цих явищ в межах окремих портів або відрізків сухопутного кордону.

Джерела та література:

1. Головка Ю. Відомості митних установ як джерело до історії митниць Південної України останньої чверті XVIII – першої половини XIX століття // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Том 7. – Київ, 2001. – С. 182.

2. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. 14, оп. 1, спр. 430; Джерела з історії Південної України. Том 8 // Формування митної мережі Південної України (1775–1819) / упорядник Ю. Головка / Передмова: Ю. Головка. – Запоріжжя: Тандем-У, 2007. – С. 304–305.

3. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 387, 393.

4. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 427, арк. 48.

5. Там само, арк. 37, 41.

6. Там само, арк. 54.

7. Там само, арк. 3–4.

8. Там само, арк. 5, 8, 41.

9. Там само, арк. 56.

10. Там само, арк. 80.

11. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 387, арк. 5.
12. Там само, арк. 7.
13. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 419, арк. 7 зв.
14. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 380, арк. 7.
15. Там само, арк. 19.
16. Там само, арк. 24.
17. Там само, арк. 26.
18. Там само, арк. 28.
19. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 393, арк. 11, 15.
20. Там само, арк. 18–19 зв.
21. Там само, арк. 22.
22. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 409, арк. 3–5 зв.
23. Там само, арк. 8–8 зв.
24. Там само, арк. 11–15.
25. Там само, арк. 17–20.
26. Там само, арк. 22–31 зв.
27. Там само, арк. 34–36.
28. Там само, арк. 39–40.
29. Там само, арк. 42–45.
30. Там само, арк. 47–47 зв.
31. Там само, арк. 52–52 зв.
32. Там само, арк. 50–50 зв.
33. Там само, арк. 55.